

Öppettider
måndag 13-16
tisdag 10-18
onsdag 10-16
torsdag 10-16
fredag 9-12

Bevara din
förenings
historia



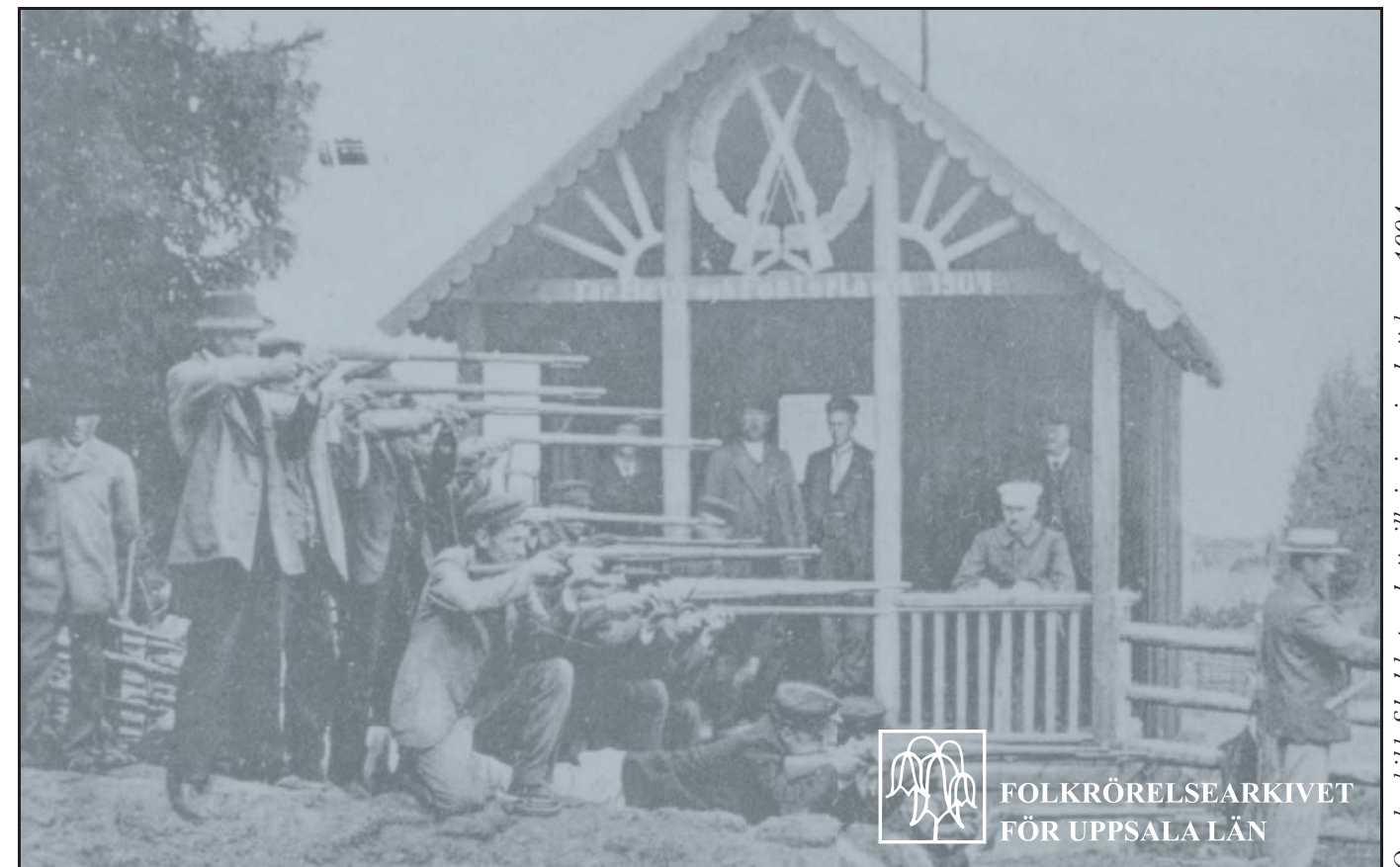
FOLKRÖRELSEARKIVET
FÖR UPPSALA LÄN

den är unik

ORIGNALET

FOLKRÖRELSEARKIVET FÖR UPPSALA LÄN

Säkerhet och försvar
Kalender och nyheter



FOLKRÖRELSEARKIVET
FÖR UPPSALA LÄN

Omslagsbild: Skokloster skyttegille inviger sin skyttebana 1904.

Säkerhet och försvar

Försvars- och säkerhetspolitik har på senare år fått en förnyad aktualitet i takt med att spänningarna globalt och i Östersjöregionen har ökat. År 2017 har hittills innehållit värnplikens återkomst, en fortgående debatt om NATO-anslutning och en försvarsöverenskommelse, men där viktiga partier valt att inte ingå. Året är inte slut än. Mer är att vänta. Folkrörelsearkivet uppmärksammar svensk försvars- och säkerhetspolitik samt det viktiga frivilliga försvarsarbetet, i utställningar och med föredrag. Temat släutas in i uppmärksammandet av Finlands 100 år av självständighet. Finland har haft en nyckelroll i svensk säkerhetspolitik och fortsätter att ha det.

Upprustning och säkerhetspolitikens vågor

Allt oftare hör vi påståendet att vi är på väg in i ett tillstånd av ett nytt kallt krig. Östersjöområdet och Arktis är två riskabla regioner. Den svenska försvarspolitiken såg i slutet av 1990-talet inte något militärt hot i närområdet under överskådlig tid och började ställa om försvarsmakten till en förmåga till internationella operationer i mer avlägsna oroshärdar. Nu tar den steg mot ökad försvarsberedskap i närområdet och ökade försvarsanslag. Efter att värnplikten endast fick vara vilande i fyra år, återuppväckte regeringen i december 2014 skyldigheten att genomföra repetitionsutbildning. Nu, år 2017, kallas män och kvinnor födda 1999 in till mönstring. Gotland fick åter militär närvaro sommaren 2016 i vad som framstod som Överbefälhavarens reaktion på ett förhöjt hot. Den säkerhetspolitiska debatten om svensk anslutning till NATO eller andra militärallianser har tagit fart, samtidigt som signaler om en ny amerikansk isolationism har ökat osäkerheten om det transatlantiska säkerhetspolitiska systemet sedan 1949 kommer att bestå.

Folkrörelsearkivet uppmärksammar historien om svensk säkerhetspolitik och försvarsberedskap i en

serie föredrag och i utställningen Folk i försvar 21 november – 20 december. Historikern Mikael Nilsson från Uppsala universitet inleder under vernissagekvällen den 21 november med ett föredrag om Sveriges neutralitetspolitik under kalla kriget. Regeringen Erlander gjorde fram till 1949 ansträngningar för att få till stånd ett nordiskt försvarsförbund med Danmark och Norge grundat på ländernas tidigare likartade neutralitetspolitik. Danskarnas och framför allt norrmännens erfarenheter av neutralitetspolitiken skilde sig från den svenska. De valde istället att ansluta sig till den nybildade Atlantpakten, NATO. Sverige utvecklade under kalla kriget en neutralitetspolitik som var militärt rustad till tänderna. Formeln ”alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig” kände de flesta vuxna svenskar till, samtidigt som få tvivlade på att den militära beredskapen upprätthölls mot Warszawapakten. Efter 1991 har mer framkommit om hur starkt Sverige i själva verket var knutet till väst, inte bara ideologiskt utan också i försvarsförberedelserna.

Finlands sak

Finland var inte med i diskussionen om ett nordiskt försvarsförbund, trots att Sverige under Vinterkriget 1939–40 gjorde sitt tydligaste avsteg från neutraliteten. Det deklarerade sig som icke krigförande och gick så långt i sitt stöd det var möjligt utan att träda in i kriget. Finland förlorade fortsättningskriget mot Sovjetunionen 1941–1944 och var under kalla kriget bundet av Vänskaps- och biståndspakten med den östliga grannen. Den uteslöt finskt deltagande i nordiska eller västliga försvarsallianser. Kent Zetterberg, professor emeritus från Försvarshögskolan och Stockholms universitet, föreläser den 19 december

Kalender och nyheter

Nästa årsmöte: måndag 19 mars, kl 18:30, lokal meddelas i kallelsen

- Motioner inlämnas till styrelsen senast 31 januari 2018
- Kallelse utsänds via postutskick senast 19 februari
- På årsmötet behandlas bl.a. medlemsavgift för nya medlemskategorin Enskilda medlemmar. Styrelsens förslag: 200 kronor medlemsavgift, enskilda medlemmar (styrelsemöte, 15 maj 2017, § 7)

Ordinarie styrelsemöten

Mån. 15 maj 2017. Huvudpunkt var att utforma underlag till regionala kulturplanen 2019–2022

Mån. 20 november, kl 13. Ordinarie höstmöte

Mån. 12 februari, kl 13. Förberedelser inför årsmötet: Verksamhetsberättelse 2017, verksamhetsplan 2019, rambudget 2019

Övrigt under hösten

Evenemang på S:t Olofsgatan 15 om ej annat anges

Fyriskällans program, se särskild folder

Lör. 9 sep. 14.30–23.00, *Kulturnatten*, se program för Fyriskällan / Stadsbiblioteket: www.kulturnattenuppsala.se

Mån. 18 sept. kl 18–20, Per Cullhed, *Digitalisering av textdokument* (anmälningblankett)

Tis. 19 sept. kl 18.00, Maths Isacson, *Stadens sinnen – ljud, ljus, smaker och dofter i Uppsala under 200 år*, Föreläsning, Uppsala arkivcentrum, von Kraemers Allé 19.

Mån. 23 okt. kl 18–20, Kjell Adolfsson och Johanna Norberg, *Dataskyddsförordningen och ideella föreningar* (anmälningsblankett).

Lör. 11 nov. 10–16, *Arkivens dag*. Uppsala Arkivcentrum, von Kraemers Allé 19. Årets tema är Synd och skam, Program, se www.arkivensdag.nu.

Mån. 13 nov. kl 9–12, Per Agius, *Kurs i arkivvård* (anmälningsblankett)

Mån. 27 nov. kl 10–12, Per Agius, *Skriv din förenings historia* (anmälningsblankett)

Mån. 27 nov. kl 18–20, Eleonor Karman, *Digitalisera ljudupptagningar* (anmälningsblankett)

Nytt på hemsidan

Folkrörelsearkivets prislista för tjänster har reviderats: se www.fauppsala.se > om arkivet

Stadgar. På årsmöte och representantskapsmöte 20 mars 2017, antogs nya stadgar gällande från 1 januari 2018. Stadgarna finns på vår hemsida www.fauppsala.se > om arkivet > medlemskap.

Råd för digital arkivering. På hemsidan finns instruktioner om hur föreningar kan förbereda sitt digitala material för arkivering på Folkrörelsearkivet: se www.fauppsala.se > om arkivet > digital arkivbildning.

Nyheter via e-post? Anmäl intresse för e-informationsbrev från Folkrörelsearkivet genom att skicka in aktuell e-postadress till info@fauppsala.se. Ange också namn, organisation och ifall adressen avser att gå till en särskild funktion i organisationen.

Ny lagstiftning om persondata berör föreningar och arkiv

Dataskyddsförordningen blir svensk lag 25 maj 2018 och ersätter Personuppgiftslagen (PUL). Lagen innebär en skärpning för både föreningar och arkiv. Sannolikt krävs en översyn över Folkrörelsearkivets depositionsavtal för inlämnade arkiv och reglering av personuppgiftsansvar.

kallades de kvinnor inom Lottakåren som gjorde tjänst inom luftbevakningen på det band av luftbevakningsstationer, ofta torn, som upprättats längs Sveriges gräns.

Försvar och beredskap i Folkrörelsearkivets samlingar

På Folkrörelsearkivet har skytteföreningar, hemvärn och Lottarörelsen avsatt flera arkiv. Några arkivfragment finns redan från skarpskytterörelsens första tid. I de av länsstyrelsen befästa stadgarna som bevarats för frivilliga skarpskytteföreningen i Uppsala län från 1861, gavs rörelsen en försvarsuppgift inom länet. För de yngre skytteföreningarna och skyttegillena finns cirka 40 arkiv från omkring sekelskiftet 1900 och framåt. Upplands skytteförbund (fr.o.m. 1903 Uppsala läns skytteförbund, med länet som upptagningsområde) bildades 1894. Det gick samman 2010 med Upplands sportskytteförbund och bildade då, med en elegant omkastning av tidigare namn, Upplands skyttesportförbund. Under förbundet fanns de lokala skytteföreningarna. En del skytteföreningar har en direkt anknytning till regementen och den militära utbildningen, som Arméns underofficersskolas skytteförening som flyttade med utbildningens stationering i Uppsala 1928.

Andra skytteföreningar finns lokalt, ofta på landsbygden och på mindre orter. Föreningarna är påfallande lokala. Börstil, Lagga, Jumkil, Morkarla, Ny-sätra och så vidare, har sina egna skytteföreningar. Efter andra världskriget går det att se att en del föreningar går samman. Valö och Forsmark skytteföreningar går samman 1952 och bildar Valö-Forsmark skytteförening. Norrskedika ansluter 1972 och bildar Forsmark-Norrskedika skytteförening. Samma år uppgår Skutskär i Älvkarleby skytteförening. Skytteföreningarnas verksamhet är specialiserad till träning i skjutskicklighet, vilket också märks på det som bevarats i arkiven. Det finns många resultatlistor och handlingar från när tävlingar organiserats. På så vis är skytteföreningarna rätt snarlika idrottsföreningar.

Hemvärnets verksamhet är mångsidigare än skytteföreningarnas. Folkrörelsearkivets bestånd av hemvärnsarkiv är inte lika omfattande som för skytteföreningarna. Förutom några arkivfragment, finns arkiv från hemvärnsföreningar i Lagga-Östuna (till 1987), Jumkil (till 1989) och Danmark (till 2000). Dessutom finns Upplands-Tuna (till 1989), Rasbo (till 1989) och Södra Oland (1989–2002) hemvärnsområden. Jumkil hemvärn bildade också en stiftelse 1957 för att

försäkra äganderätten och driften av hemvärnsgården, från vilket ett arkiv finns bevarat.

Upplands Lottaförbunds arkiv innehåller handlingar alltifrån det lottorna skildes från Landstormen och blev en självständig organisation 1942, till dess att Riksstämman beslöt att Lottaförbunden skulle läggas ned 2006. Folkrörelsearkivet har också Bålsta-ortens Lottakår med en ungdomsavdelning, Gimo, Harg, Månkarbo, Östhammar och Norra Roslagen och Almunge Lottakårer samt Uppsala Unglottavdelning.

I mitten på 1990-talet inledde Folkrörelsearkivet ett projekt för insamling av Lottakårens arkiv i länet, tillsammans med en dokumentation. Lottorna uppmanades skriva ned sina erfarenheter och ett antal intervjuer gjordes. Projektet resulterade också i att Folkrörelsearkivet år 2000 gav ut en bok av arkivarien Annelie Söderberg: En maning med mening – Lottarörelsens framväxt i Uppland. Söderbergs bok tecknar en bred bild av den uppländska Lottarörelsens insatser, i synnerhet under beredskapstiden och i det sociala hjälparbetet för återuppbyggandet av Europa åren efter kriget. Flera av pionjärerna från dessa år kommer till tals.

Svenska Blå Stjärnan var från början en frivilligorganisation inom totalförsvaret för kvinnor med uppgift att säkra försvarets djurhållning. Idag är Blå Stjärnans verksamhet mer civilt orienterad men organisationen har fortfarande en roll i samhällsberedskapen. Blå Stjärnan började (under namnet Röda Stjärnan) som en frivillig hästambulans under finska inbördeskriget 1918. I Folkrörelsearkivet finns ett arkiv från Blå Stjärnan i Uppsala län, samt från Uppsala ungdomsavdelning, från Enköpingskretsen (1955–1959) och från en Uppsalaklubb (1949–1967).

Slutligen kan ett arkiv över Uppsala läns Folk- och Försvarskommitté nämnas. Det är en liten volym som enbart täcker åren 1962–1966. Kommittén reorganiserades 1962 med representanter från SSU och de borgerliga partiernas ungdomsförbund samt från krigsmakt och civilförsvaret. Den försökte få igång en verksamhet i vad som verkar ha varit viss motvind, trots efterdyningarna av Kubakrisen hösten 1962.

om den dramatiska historien om Finlands krigsår. Redan på Kulturnatten 9 september uppmärksammar vi Finlands 100 år av självständighet med ett föredrag av Lars Ericson Wolke från Försvarshögskolan.

Värnpliktiga, yrkessoldater och frivilliga

Yrkessoldater eller folkliga miliser och uppbåd har följt med som alternativ till soldatförsörjningen genom historien, vilket behandlas av Fredrik Thisner från Försvarshögskolan i föredraget Soldatförsörjning mellan frivillighet och tvång 1620–2020 (tisdag 5 december). Valmöjligheterna har påverkats av både samhällsförhållanden och militär utveckling. När revolutions- och Napoleonkrigen introducerade de stora värnpliktsarméerna i början på 1800-talet, hade Sverige sedan drygt 100 år löst soldatförsörjningen med indelningsverk och ständigt knektehåll, en yrkesarmé byggd på avlösning av den tidigare utskrivningsplikt som legat på allmogen. I fredstid levde de indelta ryttarna och knektarna mer som jordbrukande torpare. Indelningsverket och det ständiga knektehållet kompletterades 1813 med en begränsad värnplikt, som kallades beväringen, Först 1901 avskaffades indelningsverket, efter närmare 30 år av politiskt manglande, där försvarsfrågan kopplades samman med både grundskatter och rösträtsreform. Försvaret baserades helt på värnpliktiga med lång utbildningstid och stamanställda befäl. Armén flyttade

från landsbygdens soldattorp och in i städernas kaserer. Äldre värnpliktiga ingick fram till 1942 i landstormen, som var lokalförsvarsförband.

Större delen av 1900-talet dominerades av de stora värnpliktsarméerna, inte minst i Sverige. Först under slutet av seklet började yrkesarmén åter framstå som ett mer tidsenligt alternativ. I Sverige blev allt färre värnpliktiga inkallade till grundutbildning under 1990-talet och 2000-talet.



Skokloster skytteförening uppställda framför kameran, 1910.

Vid sidan av värvning och värnplikt har försvarsorganisationen förlitat sig på ett omfattande frivilligt engagemang. Nationella liberaler som August Blanche tog under 1860-talet initiativ till den frivilliga skarpskytterörelsen, som under en tid samlade tiotusentals män i militära frivilligföreningar och lokala skyttegillen. Engagemanget i skarpskytterörelsen svalnade under 1870-talet. Från 1880-talet omvandlades föreningarna till skytteföreningar som var mer renodlat inriktade på övning på målskytte. Under första världskriget var intresset stort och skytteföreningarna samlade drygt 200 000 män över landet.

Beredskapsåret 1940 beslöt riksdagen att organisera hemvärnet, frivilliga lokalförsvarsförband bestående av män som var under eller över värnpliktsåldern. Då hade på sina håll redan frivilliga hemvärn organiserats av skyttegillen. Hemvärnet samlade snart 90 000 frivilliga och har förblivit en grundbult i lokalförsvaret och vid mobilisering. Med värnpliktsarméns minskade betydelse sedan 1990-talet, har hemvärnets roll blivit alltmer central i krigsorganisationen, vilket Esbjörn Larsson från Uppsala universitet tar upp i föredraget Hemvärnet – från frivilligkår till deltidsförband (tisdag 28 november). Hemvärnet har likheter med den gamla tanken om ett militärt uppbåd för att skydda hembygden. Samtidigt som hemvärnet har en vital plats i den statliga krigsorganisationen, så organiserades det också som föreningar med hemvärnsting med tydlig lokal förankring.

Hemvärnets spontana uppkomst ur skytteföreningarna var en källa till oro för samlingsregeringen, vilket förklarar det snabba riksdagsbeslutet i maj 1940. Balansgången låg i att uppmuntra frivilligt försvarsengagemang till stöd för yttre försvar och möta risken att statsmakten skulle tappa kontrollen över den organiserade våldsmakten. Den var särskilt påtaglig och välbekant i många europeiska länder under mellankrigstidens polarisering mellan kommunism och fascism. Riksdagen beslöt om förbud mot militära skyddskårer 1934. Hösten 1931 blev nämligen en frikår, den Munckska kåren (efter initiativtagaren Överstelöjtnant Bror Munck), en politisk fråga när dess existens uppdagades för allmänheten. Den Munckska kåren hade organiserat och beväpnat sig med Stockholms polismästares hjälp och goda minne som ett värn mot bolsjevistiskt maktövertagande. Kåren bestod till en inte ringa del av fascister.

Militärt försvar har varit en verksamhet som framför allt berört män och inte sällan ansetts kräva en uppsättning ytterst manliga egenskaper. Det är först i



Till vänster: Luftbevakning omkring 1960. Radarspaning har numera tagit över "tornsvälornas" bevakning. Foto: Uppsala Lottakår.

och med att värnplikten nu återinförs som den gamla könsuppdelade ordningen frångås, även om officersyrket öppnades för kvinnor också i stridande förband i början av 1980-talet. Inom frivilligorganisationerna fanns det tidigt utrymme också för kvinnor att engagera sig, även om strid länge förbehölls männen också inom frivilligorganisationerna. Hemvärnet öppnade för kvinnor i stridande befattning 1989.

Till den mest omfattande frivilligverksamheten bland kvinnor under beredskapsåren hörde insatserna för materialförsörjningen till armén, samtidigt som kvinnorna, "fru lojal", ersatte inkallade män som arbetskraft. Många kvinnor engagerade sig också i den

frivilliga försvarsorganisationen. Lottakåren, som bildats 1924 som Sveriges landstormskvinnor, samlade under beredskapsåren över 100 000 medlemmar. Lottorna fick en mängd uppgifter av icke-stridande slag i försvaret, samtidigt som kåren organiserade insamlingsarbete och mobiliserade opinionen till försvarsvilja. Fia Sundevall, Stockholms universitet, håller föredrag 12 december om "tornsväl" och "sothöns" och de många frivilliga kvinnorna i försvaret under



Nedan: Luftbevakning i Älvkarleby 1944. Foto: Tierpsortens Lottakår.

beredskapen. "Sothöns", eller bilkåristerna i Sveriges kvinnliga bilkårsers riksförbund, hade till uppdrag att försörja armén med fordonsförare och fordon. Smeknamnet visar att det var ett uppdrag som också förrättades böjd under motorhuv. "Tornsväl"